

ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.1.10>

Бундак Олена Анатоліївна,
*кандидат історичних наук, доцент,
заступник директора з науково-методичної роботи
ВСП ЗВО «Відкритий міжнародний університет
розвитку людини “Україна”»
Луцький інститут розвитку людини
orcid.org/0000-0002-4398-560X
olenabundak@gmail.com*

МОВА – ФОРМА ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ПОВСЯКДЕННОГО ДОСВІДУ, ПРАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ДУХОВНИХ НАДБАНЬ, ФАКТОР ДУХОВНОСТІ НАЦІЇ

У статті висвітлено роль української мови як фактору духовності нації, форму вербалізації повсякденного досвіду українського народу, практичної діяльності та духовних надбань української спільноти. Виокремлено специфічну особливість мови – її здатність обслуговувати суспільство у всіх сферах людської діяльності, бути єдиним засобом відображення суспільної свідомості в її повному обсязі, що виділяє її з-поміж усіх інших явищ, пов'язаних із вербалізацією, збереженням і передаванням інформації. Наголошено, що мова – основна форма національної культури, а слово – одне з наймогутніших комунікативних знарядь людини.

Мова – один із найголовніших засобів самовираження особистості. У слові акумулюються відносини між людьми, слово виявляє ідею, а ідея – стрижень самоусвідомлення. Отже, слово забезпечує не лише прагматичні устремління, а й слугує духовним потребам людини. Образне, художнє слово, слово-символ, словомудрість, народнопоетичне слово – це знаряддя духовності, оскільки мова розкриває інтелектуальне та естетичне ество особистості, народу, нації.

Проблема взаємодії зв'язку між структурою мови, уявленням про світ та формами культури впродовж століть дискутується в науковій літературі. Можливості перекладу текстової інформації різними мовами є актуальними аспектами сучасного суспільства.

Зроблено висновок, що етнічна мова акумулює знання людської спільноти, віддзеркалюючи зміст та структуру їх соціального буття. За твердженням В. Гумбольдта, мова існує в нейроклітинах людського мозку й генетично передається від батьків дітям.

Усі явища, які нас оточують, є носіями інформації. Мова належить до знаків-позначення. Вона має здатність обслуговувати суспільство. Між мовою і культурою є складні діалектичні взаємозв'язки: мова як вербальний компонент культури залежить від культури, відображає її за допомогою наявного арсеналу засобів, реагує на зміни культури, видозмінюється разом зі змінами її елементів і форм. Мова є складовою частиною і знаряддям культури, одним із найголовніших засобів самовираження особистості.

Ключові слова: мова, вербалізація, нація, носій інформації, комунікативні знаки, культура мови, духовна культура, етнічна мова, народ.

Bundak Olena,
*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Deputy Director of Scientific and Methodological Work,
Lutsk Institute for Human Development, "Ukraine" University
orcid.org/0000-0002-4398-560X
olenabundak@gmail.com*

LANGUAGE IS A FORM OF VERBALIZATION OF EVERYDAY EXPERIENCE, PRACTICAL ACTIVITIES, SPIRITUAL ASSETS, AS A FACTOR OF SPIRITUALITY OF A NATION

The article highlights the role of the Ukrainian language as a factor of the nation's spirituality, a form of verbalization of the everyday experience of the Ukrainian people, practical activities and spiritual achievements of the Ukrainian community. A specific feature of the language is highlighted – its ability to serve society in all spheres of human activity, to be the only means of reflecting social consciousness in its entirety, which distinguishes it from all other phenomena related to the verbalization, storage and transmission of information. It is emphasized that the language is the main form of national culture, and the word is one of the most powerful human communication tools.

Language is one of the most important means of personal expression. The word accumulates relationships between people, the word reveals an idea, and the idea is the core of self-awareness. Thus, the word provides not only pragmatic aspirations, but also serves the spiritual needs of a person. The figurative, artistic word, word-symbol, word-wisdom, and folk-poetic word is a tool of spirituality, since language reveals the intellectual and aesthetic nature of an individual, people, and nation.

The problem of the interaction between the structure of language, the world view, and forms of culture has been discussed in the scientific literature for centuries. The possibilities of translating textual information into different languages are relevant aspects of modern society.

It is concluded that ethnic language accumulates the knowledge of a human community, reflecting the content and structure of their social existence. According to W. Humboldt, language exists in the neuron cells of the human brain and is genetically transmitted from parents to children.

All the phenomena that surround us are carriers of information. Language is a signifier. It has the ability to serve society. There is a complex dialectical relationship between language and culture: language as a verbal component of culture depends on culture, reflects it with the help of the available arsenal of means, responds to changes in culture, and changes along with changes in its elements and forms. Language is an integral part and tool of culture, one of the most important means of personal expression.

Key words: language, verbalization, nation, carrier of information, communicative signs, language culture, spiritual culture, ethnic language, people.

Мова є основною формою національної культури. Повага до слова людству потрібна так само, як і повага до самої людини. Без цього неможливе удосконалення ні мови, ні мовця. В усі часи людство обережно й уважно ставилося до формування інтелекту, душі людини, адже на міцному фундаменті гуманітарних наук зростає й формується духовно-інтелектуальна особистість, відповідальна за думку, слово, вчинок. Народ, який будує власну незалежну державу, повинен глибоко знати свою історію і культуру, осмислювати своє буття і свідомість, характер, ментальність, історичне значення. В історії цивілізації нелегко віднайти народ, подібний нашому. Він має тисячолітню традицію державотворення, збагатив вершини людського поступу самобутньою культурою.

Тернистий, воістину хресний шлях судився мові народу українського. Мова – найдорожчий скарб. Як найціннішу спадщину, як заповіт поколінь передає кожна мати своїй дитині любов до народу, рідної землі й мови.

Становлячи один з важливих компонентів культури, мова водночас є формою вербалізації різних сторін культури – повсякденного досвіду, практичної діяльності, духовних надбань. Матеріалізована в мовних формах і представлена у вигляді текстів, словників, списків окремих слів і форм, культура попередніх епох постає перед наступним поколінням у синтезованій, економній формі, що, однак, не заперечує можливості реконструкцій втрачених у часі ланок культури. Одночасно за допомогою мови в різних обсягах і різній формі йде відтворення

в пам'яті народу багатьох сторін минулого життя, колективного досвіду, культури загалом, що є основою подальшого прогресу культури.

Ми живемо в знаменний час, коли особливо гостро людина окреслює своє місце у світі. Відбувається глобальне розуміння зв'язків усього з усім. Слово – одне з наймогутніших комунікативних знарядь людини, безсиле саме по собі, воно стає могутнім і нездоланим, дієвим і привабливим, якщо сказане щиро, вміло і вчасно. Повага до слова людству необхідна так само, як і повага до самої людини.

Необхідним є загальнонародне поширення наукових відомостей про закони і правила мови, про її стилістичні багатства, про шляхи її розвитку, способи утворення нових слів, про величезну роль мови як «знаряддя культури, як засобу пізнання. Необхідне виховання естетичного чуття мови і глибокого усвідомлення відповідальності за чесне і чисте ставлення до неї» (Білецький, 1997, с. 37).

Проблема культури як багатопланового, багатофункціонального суспільно-історичного явища стали об'єктом дослідження філософів, соціологів, етнографів, істориків, мистецтвознавців, мовознавців (Поппер, 1994; Шудря, 1995, с. 234–237; Гриценко, 1996, с. 13–21; Ручка, Танчер, 1995; Рибачук, Кирюшко, 1995; Толочко, 1992, Шевченко, 1997, с. 14–22; Ляшенко, 1996, с. 93–125; Вихованець, 1996, с. 2–10). Множинність методологічних підходів і різноманітність теоретичних концепцій культури зумовлені складністю вивчення як загальних закономірностей становлення і розвитку світового культурного процесу загалом, так і специфіки його прояву на регіональному чи національному рівні. А також у межах конкретно-історичних епох або періодів. Ця специфіка полягає в тому, що ті культури, які існували в минулому, і ті, які існують у різних регіонах, серед різних націй нині, відрізняються не тільки характером і способом функціонування, а й змістом і структурою їх формувальних чинників, рівнем впливу на сфери суспільного життя. Водночас вони володіють чимось спільним, що робить їх надбанням єдиного культурного прогресу світової цивілізації.

Питання про взаємозв'язок між структурою мови, уявленням про світ та формами культури завжди дискутувалися у філософії та лінгвістиці. У кінці 70-х років ХХ ст. актуальною була

критика екзистенціальної тези про неможливість перекладу текстової інформації з однієї мови іншою та агностицизм в оцінці характеру мовних знаків. Різні аспекти перекладання змісту якоїсь культурно-історичної спільноти мовою іншої такої спільноти давно привертати увагу філософів та вчених. Ідеться про те, що є основою складного процесу розуміння «інших культур» у сучасному взаємообумовленому світі. З огляду на це, особливої значущості набуває лінгвофілософська сторона цього процесу – питання про те, наскільки і як етнічна мова може втілювати та передавати зміст тієї чи тієї культури, включно з основними цінностями життя, і про те, чи є вона перешкодою або мостом для взаєморозуміння.

Вітгенштейн уважав, що в будь-якій мові є ціла «міфологія», а тому для розуміння й тлумачення ритуалів, які мають для народів важливий символічний зміст, необхідно «прокладати свій шлях» саме через мову. Є різні прийоми «розкодування» змісту ритуалів далеких від нас культур. Він уважав за необхідне простежувати ті ланцюжки, за якими відбувається перенесення значення з одного об'єкта на інший (Kadomtseva, Vilous, 1989, с. 36).

Цікаво, що, будучи мовною грою, давня магія є також комунікативною цілісністю, як і технологічно розвинуті культури. Етнічна мова дійсно має цілу «міфологію», тобто акумулює знання (наукові й ненаукові) реальних людських спільностей, які опосередковано віддзеркалюють структури їх соціального буття. У мові ці знання набувають своєї унікальної системності та когерентності, що в кінцевому рахунку зумовлює відносну самостійність її закономірностей, які становлять принципову можливість спілкування і розуміння.

Один з основоположників загальної семантики А. Кожибський, стверджує, що «кожна мова має свою структуру, в ... мовній своєрідності відображається структура світу, як вона споглядається тими, хто цю мову розробляв. Інакше кажучи, ми підсвідомо вкладаємо у світ структуру нашої власної мови...» (Жайворонко, 1991, с. 25).

У світі лінгвістики розробка структуралізму пов'язана з Фердинандом де Сосюром, який розмежував мову і мовлення, синхронію і діахронію. «В мовленнєвій діяльності є індивідуальна та соціальна сторона, причому не

можна зрозуміти одну без другої... У кожен даний момент мовленнєва діяльність передбачає і усталену систему та еволюцію, у будь-яку хвилину мова є і живою діяльністю, і продуктом минулого. На перший погляд, досить просто уявляється різниця між тим, що є і між тим, що було, але в дійсності, відносини між тим і другим настільки тісні, що роз'єднати їх досить важко» (Філософські питання мовознавства, 1972, с. 126). Зусилля Соссюра визначити мову, яка зовсім не збігається, на його погляд, з мовленням людини, як продукт здібності до нього і як результат необхідних узгоджень, які укладає соціальна організація в інтересах використання цих здібностей окремими особами, не мали успіху.

Мова визначається як система довільних знаків, до того ж цей знак немовби може бути обґрунтований зовсім відносно. Обидві сторони знака, а саме значення, зміст (уявлення, означуване, зміст) і звуковий образ (означуване, означення), характеризує однаково як психічне. Звичайно, на цій основі історично закономірні відносини між значенням знака і його формою, звуковим зображенням, яке має матеріальну природу, не можуть отримати пояснення.

У XVIII ст. В. Гумбольдт висловив геніальний здогад, що мова у вигляді коду існує в нейроклітинах людського мозку й генетично передається від батьків до дітей (Мова і культура, 1986). А що стосується типів мислення, то вони варіюються від індивіда до індивіда всередині кожної культури чи соціальної групи; ці типи мислення не належать виключно якійсь одній групі – вони є у всіх культурах. Культурні відмінності викликає панівний вплив, який творить один тип мислення на інші різними засобами (вплив, модифікація, утиск, використання та експлуатація). Можливо, діти народжуються зі своїм типом мислення. Індивіди, чий тип мислення не є домінантним, пристосовуються за допомогою різних стратегій: знаходять нішу обіч домінантного напряму, приховують свій тип, свідомо перекидаються з одного типу в інший і навпаки – заганяють власний тип у підсвідомість та вдаються до нього лише за цілком сприятливих умов, зовсім відмовляються від нього, стають бунтарями або реформаторами (Мова і культура, 1986, с. 176).

Усі явища, які нас оточують, залежно від умов нашого життя, праці, конкретної мети,

настанови тощо виступають як носії інформації. З генетико-історичного боку (за походженням і специфікою творення) всі знаки можна поділити на природні та конвенціональні. Природні знаки – це знаки, відомі всім людям світу (завивання віру, схід та захід сонця тощо). Конвенціональні знаки – знаки, створені людьми (герби, піктографічні зображення тощо). До конвенціональних належать і мовні знаки. З погляду здатності передавати чи нести певну інформацію всі відомі знаки можна об'єднати у дві великі групи: 1) знаки-інформатори і 2) знаки спілкування. До знаків-інформаторів належать усі знаки, які про щось інформують, не будучи задалегідь залученими до комунікації. Знаки спілкування – усі природні знаки, які можуть бути залучені до комунікації. Знаки спілкування за своїм творенням обов'язково передбачають того, хто їх продукує, «організовує» чи творить, і того, хто їх сприймає (Жайворонок, 1991, с. 27).

Найпоширенішим типом комунікативних знаків є умовні знаки, або знаки-позначення. Більшість знаків, якими користуються люди, є умовними. Умовні знаки не мають нічого спільного з тими предметами, які вони позначають. До цього типу знаків належить і мова. Мовний знак, як й інші типи мовних знаків, має свою специфіку порівняно з немовними знаками. Усі немовні знаки або знаки взагалі можуть розглядатися в широкому гносеологічному плані як речі (предмети). Водночас не всяка річ може виконувати роль знака. Знак – це не просто річ, а річ, що має значення і внаслідок цього виконує особливу, специфічну функцію (Гелнер, 2004, с. 263). Знаком взагалі (або комунікативним знаком) вважається будь-який навмисне створюваний або навмисне використовуваний матеріальний факт, розрахований на чісь сприйняття і призначений слугувати засобом передавання інформації про річ, явище, ознаку, що перебуває поза цим фактом (Павленко, 1997, с. 3, 64).

Специфічна особливість мови – «здатність обслуговувати суспільство у всіх сферах людської діяльності, бути єдиним засобом відображення суспільної свідомості в її повному обсязі» (Дунаєвська, 1992, с. 19) виокремлює її з-поміж усіх інших явищ, пов'язаних із вербалізацією, збереженням і передаванням інформації.

У розв'язанні питання про зв'язок і співвідношення мови та культури окреслилися різні погляди, які часто розходяться у своїх визначальних положеннях до протилежного (Дунаєвська, 1992, с. 26). Так, згідно з одним поглядом, мова визначає форми світобачення і мислення членів культурних й етнічних спільностей; згідно з іншим – мова повністю незалежна від культури і є лише формою передавання культури, засобом її кодування (Дунаєвська, 1992, с. 27). Відмінними виявляються і позиції різних дослідників у трактуванні співвідношення мови і культури. На думку Б. Серебренникова, «мова не є ні формою культури, ні ідеологією певного класу, ні надбудовою в найширшому розумінні цього слова. Ця особливість мови цілком зумовлена її головною функцією – бути засобом спілкування» (Сучасна українська літературна мова, 1994, с. 23).

Практика свідчить, що між мовою і культурою справді складні діалектичні взаємозв'язки: мова як вербальний компонент культури залежить від культури, відображає її за допомогою наявного арсеналу засобів, реагує на зміни культури, видозмінюється разом зі змінами її елементів і форм. Одночасно культура, особливо елементи духовної культури, корелює формами мовного вираження, залежачи певною мірою від останніх. Тому одноплановість у розв'язанні питань взаємозв'язку мови і культури, незалежно від позиції дослідника, мало що додає до розв'язання цієї багатопланової проблеми.

Мова порівняно з іншими елементами культури має чимало спільних ознак: до них належить і така ознака мови, як інтегратора і визначника етносу, і здатність мови матеріалізувати духовне життя людини, й історична змінність мови тощо. Етнологічний аспект дослідження мовних явищ виходить з тези про наявність спільних ознак структури і функцій мови та інших форм культури й відзначається пошуками ізоморфізму між ними. Так, Ф. Бок зазначає: «Оскільки мова є частиною культури, ми маємо підстави шукати в структурі суспільства аналогічно модельований комплекс явищ».

Можливість використання тих самих понять стосовно мови й духовної культури дослідники вбачають у тому, що «мова є складовою частиною і знаряддям культури і як така може бути описана через ознаки, спільні для всіх явищ

культури; спільність понять для опису мови й духовної культури може бути зумовлена однаковими поглядами на ці феномени як на знакові системи, що описуються за допомогою того самого логічного апарату». Пошуки аналогій відбуваються і в площині встановлення паралелей між структурою мовних одиниць, тенденціями їх розвитку і явищам матеріальної культури (Павленко, 1997). Пошуки паралелізму, аналогій між явищами мови і культури сполучаються як перенесенням методики опису мовної дійсності на явища культури, що в багатьох течіях сучасної семіотики й культурології визначається актуальним, так і широким використанням лінгвістичної термінології в дослідженнях явищ культури.

Здатність мови виражати мобільніше і в значно більших обсягах інформацію, ніж інші форми культури, змушує визнати за мовою статус, відмінний від статусу інших форм культури, незважаючи на можливість віднайдення в мові та інших формах культури різної надійності й точності аналогій і спільності.

Мова є найпершим і найнадійнішим каналом «входження» людини в соціум, соціологізації індивіда. Для такого оволодіння недостатнім є опанування лише «світу речей» у практичній діяльності людини, обов'язковим є пізнання, засвоєння і правильне використання мови. Чільне місце мови серед каналів здобування соціально-культурних знань зумовлене, по-перше, тим, що особистий досвід індивіда обмежений, порівняно із суспільно-доцільною практикою індивіда, і ця практика вимагає від нього опанування досвіду покоління та знання докільля в обсягах, що в кілька разів перевищує власний; по-друге, саме мова з усіх знакових систем і форм культури здатна в найекономніший спосіб закодувати, зберегти й передати надзвичайно великий обсяг знань, спостережень і узагальнень, що впливають з практичної діяльності людей. До того ж низка важливих для особистості елементів духовної культури функціонують лише у вербальній формі. Усе це стверджує думку про вертикальний щодо інших сторін культури характер мови як елемента культури, пронизування нею інших виявів культури етносу. Варто зазначити, що етнографи, які постулюють сурядне положення мови й інших форм культури, зазвичай серед багатьох функцій мови зосереджують увагу

насамперед на мові як засобі спілкування членів певного колективу, а інші функції в таких дослідженнях до уваги не беруться. Проте й за такого звуженого розгляду функцій мови під час соціолінгвістичного експерименту, проведеного серед представників різних національностей та різних прошарків населення (у полі зору опинилися різні за структурою мови, а також відмінні сфери їх використання), переконливо доведено, що серед визначальних ознак етносу, які є його інтеграторами, мова, зазвичай, посідає перше місце. Послаблення інтегративної функції мови визначає відчутні зміни структури етнічної свідомості: саме мова живить і підтримує інтерес до інших культурних цінностей етносу – пісень, танців, музики, обрядів тощо. Визнанням за мовою функції виразника культури народу по суті стверджується факт пронизування мовою всіх (або більшості) інших виявів культури, несурядне положення мови щодо інших характерних ознак етносу, хоч ці ж дослідники і висувують тезу про сурядні відношення між мовою та іншими етновизначниками, іншими формами культури.

Особливість мови як засобу вербалізації різних сторін культури і збереження в часі інформації про минуле й сучасне культури полягає в поліхронії мови – здатності об'єднувати й утримувати в структурі мови результати пізнання соціумом довколишнього середовища; результати, здобуті на різних синхронних зрізах. Поліхронізм не означає втрати мовними елементами часової маркованості; відбиток часу проступає як у семантичних конотаціях, характері структур, так і у відчутних змінах частоти та сфер використання одиниць мови.

Мова зберігає значну за обсягом різноманітну інформацію не лише про інші елементи культури, етапи їх становлення й розвитку, а й про історію мови, тобто про саму себе; останній аспект проблеми віддавна перебуває в центрі уваги мовознавців, насамперед, порівняльно-історичного мовознавства.

Фіксація мовою тих змін, що відбуваються в суспільстві, у його практичному та інтелектуальному житті, є загальновідомим фактом. Залежність лексичного складу від змін матеріальної й духовної культури настільки очевидна (до того ж більш помітний процес поповнення репертуару лексем, менш очевидні втрати, зникнення з активного вжитку певних

елементів, звуження сфер їх використання), що часто породжує узагальнення, ніби будь-які зміни позамовної дійсності зумовлюють зміни в мові.

Становлячи один з важливих компонентів культури, мова водночас є формою вербалізації різних сторін культури – повсякденного досвіду практичної діяльності, духовних надбань народу. Матеріалізована в мовних формах та представлена у вигляді текстів, словників, списків окремих слів і форм, культура попередніх етапів історії етносу є основою подальшого розвитку й удосконалення різних її сторін. Водночас вербалізація культури сполучається з редукацією менш суттєвого з усієї сукупності виявів культури. Тому завдяки мовній формі передачі культура попередніх епох постає перед наступними поколіннями в синтезованій, економній формі, що, однак, не заперечує можливості реконструкції втрачених у часі ланок культури. Одночасно за допомогою мови в різних обсягах і різній формі відбувається відтворення в пам'яті народу багатьох сторін минулого життя, колективного досвіду, культури загалом, що є основою подальшого прогресу культури.

Мова – один із найголовніших засобів самовираження особистості. У слові акумулюються відносини між людьми, слово виявляє ідею, а ідея – стрижень самоусвідомлення. Отже, слово забезпечує не лише прагматичні устремління, а й слугує духовним потребам людини. Образне, художнє слово, слово-символ, слово-мудрість, народнопоетичне слово – це знаряддя духовності, оскільки мова розкриває інтелектуальне та естетичне єство особистості, народу, нації [14, с. 30].

Отже, ми можемо зробити певні висновки. Мова – основна форма національної культури. Мова є формою вербалізації повсякденного досвіду, практичної діяльності, духовних надбань народу. Слово – одне з наймогутніших комунікативних знарядь людини.

Проблема взаємодії зв'язку між структурою мови, уявленням про світ та формами культури впродовж століть дискутується в науковій літературі. Можливості перекладу текстової інформації різними мовами є актуальними аспектами сучасного суспільства.

Етнічна мова акумулює знання людської спільноти, віддзеркалюючи зміст та структуру

їх соціального буття. За твердженням В. Гумбольдта, мова існує в нейроклітинах людського мозку й генетично передається від батьків дітям.

Усі явища, які нас оточують, є носіями інформації. Мова належить до знаків-позначення. Вона має здатність обслуговувати суспільство. Між мовою і культурою є складні

діалектичні взаємозв'язки: мова як вербальний компонент культури залежить від культури, відображає її за допомогою наявного арсеналу засобів, реагує на зміни культури, видозмінюється разом зі змінами її елементів і форм. Мова є складовою частиною і знаряддям культури, одним із найголовніших засобів самовираження особистості.

Список використаних джерел:

1. Білецький А. (1997). Про мову і мовознавство: Навч. посібник для студентів філолог. спец. вищ. навч. закладів. Київ: «АртЕК». 224 с.
2. Вихованець І. (1996). Мова і культура. Київ. 255 с.
3. Гелнер Е. (2004). Розум і культура. Історична раціональності та раціоналізму. / Переклад з англійської Сергія Савченка. Київ: Акта. 292 с.
4. Гриценко О. (1996). Українська популярна культура як об'єкт дослідження. *Сучасність*, 4, 13–21.
5. Дунаєвська Л. (1992). Українські народні казки. *Бібліотека українця*. Київ, 4, 18–29.
6. Жайворонок В. (1991). Мова і духовний розвиток народу. *Мовознавство*, 3, 23–32.
7. Кадомцева Л., Білоус О. (1989). Мова, екологія, етнодидактика. *Мова і духовність нації*. Тези доповідей регіональної науково-практичної конференції. Львів, 34–45.
8. Ляшенко І. (1996). Етнофольклорна зорієнтованість національного стилеутворення у вітчизняній музиці. *Мистецтво та етнос*. Київ, 93–125.
9. Мова і культура / Відп. Ред. В.М.Русанівський. Київ, 1986. 246 с.
10. Павленко Л. (1997). До джерел словесних скарбів. Посібник. Луцьк: «Вежа». 191 с.
11. Поппер К. (1994). Філософські культури. *Всесвіт*, 7, 12–21.
12. Рибачук М., Кирюшко М. (1995). Етнокультурний контекст розвитку релігієзнавства. *Національна культура в сучасній Україні*. Київ: Асоціація «Україно». 336 с.
13. Ручка А., Танчер В. (1995). Курс історії теоретичної соціології. Київ: Наукова думка. 222 с.
14. Сучасна українська літературна мова підруч. для студентів вузів, які вивч. дисципліну // за ред. М. Я. Плющ. Київ: Вища шк., 1994. 413 с.
15. Толочко О. (1992). Образ чужинця в картині світу домонгольської Русі: ментальність та історія ідей. 121 с.
16. Філософські питання мовознавства / За ред. В.М.Русанівського. Київ, 1972. 199 с.
17. Шевченко В. (1997). Українська людина: час і потреба самопанування. *Сучасність*, 11, 14–22.
18. Шудря К. (1995). Філософські засади дослідження української культури. *Філософська і соціологічна думка*, 7–8, 234–237.

References:

1. Biletskyi A. (1997). Pro movu i movoznavstvo: [About language and linguistics] Navch. posibnyk dlia studentiv filoloh. spets. vyshch. navch. zakladiv. Kyiv: «ArtEK». 224 s. [in Ukrainian].
2. Vykhovanets I. (1996). Mova i kultura [Language and culture]. Kyiv. 255 s. [in Ukrainian].
3. Helner E. (2004). Rozum i kultura. Istorychna ratsionalnosti ta ratsionalizmu [Reason and Culture. Historical rationality and rationalism]. Pereklad z anhliiskoi Serhii Savchenka. Kyiv: Akta. 292 s. [in Ukrainian].
4. Hrytsenko O. (1996). Ukrainaska populiarna kultura yak obiekht doslidzhennia [Ukrainian popular culture as an object of research]. Suchasnist, 4. 13–21. [in Ukrainian].
5. Dunaievska L. (1992). Ukrainski narodni kazky [Ukrainian folk tales]. Biblioteka ukrainsia. Kyiv, 4. 18–29. [in Ukrainian].
6. Zhaivoronok V. (1991). Mova i dukhovnyi rozvytok narodu [Language and spiritual development of the people]. Movoznavstvo, 3. 23–32. [in Ukrainian].
7. Kadomtseva L., Bilous O. (1989). Mova, ekolohiia, etnodydaktyka [Language, ecology, ethnodidactics]. Mova i dukhovnist natsii. Tezy dopovidei rehionalnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Lviv. 34–45. [in Ukrainian].
8. Liashenko I. (1996). Etnofolklorna zoriientovanist natsionalnoho styleutvorennia u vitchyzniani muzytsi [Ethno-folklore orientation of national style formation in national music]. Mystetstvo ta etnos. Kyiv. 93–125. [in Ukrainian].
9. Mova i kultura [Language and Culture] Vidp. Red. V.M.Rusanivskyi. Kyiv, 1986. 246 s. [in Ukrainian].
10. Pavlenko L. (1997). Do dzherel slovesnykh skarbiv [To the sources of verbal treasures]. Posibnyk. Lutsk: «Vezha». 191 s. [in Ukrainian].

-
11. Popper K. (1994).Filosofski kultury [Philosophical cultures]. Vsesvit, 7. 12–21. [in Ukrainain].
 12. Rybachuk M., Kyriushko M. (1995).Etnokulturnyi kontekst rozvytku relihiieznavstva. Natsionalna kultura v suchasni Ukraini [Ethno-cultural context of the development of religious studies. National culture in modern Ukraine]. Kyiv: Asotsiatsiia «Ukraino». 336 s. [in Ukrainain].
 13. Ruchka A., Tancher V.V. (1995). Kurs istorii teoretychnoi sotsiologii [A course in the history of theoretical sociology]. Kyiv: Naukova dumka. 222 s.
 14. Suchasna ukrainska literaturna mova [Modern Ukrainian Literary Language] pidruch. dlia studentiv vuziv, yaki vyvch. Dystsyplinu // za red. M. Ya. Pliushch. Kyiv: Vyshcha shk., 1994. 413 s. [in Ukrainain].
 15. Tolochko O. (1992). Obraz chuzhyntsia v kartyni svitu domonholskoi Rusi: mentalnist ta istoriia idei [The image of a stranger in the world view of pre-Mongol Russia: mentality and history of ideas]. 121s. [in Ukrainain].
 16. Filosofski pytannia movoznavstva (1972) [Philosophical issues of linguistics] / Za red. V.M. Rusanivskoho. Kyiv. 199 s. [in Ukrainain].
 17. Shevchenko V. (1997). Ukrainska liudyna: chas i potreba samopanuvannia []. Ukrainian man: time and need for self-determination]. Suchasnist, 11. 14–22. [in Ukrainain].
 18. Shudria K. (1995). Filosofski zasady doslidzhennia ukrainskoi kultury [Philosophical foundations of the study of Ukrainian culture]. Filosofska i sotsiologichna dumka, 7-8. 234–237. [in Ukrainain].